

PŘÍBĚHY UČITELEK: POKUS O POZNÁNÍ PROFESE

Evžen ŘEHULKA

Souhrn: Studie přináší poznatky o učitelském povolání prostřednictvím analýzy profesního příběhu padesáti učitelek. Jednotlivé výpovědi jsme strukturovali z hlediska motivace, prožitku, každodennosti, práce, významu, smyslu a osudu učitelství v osobním příběhu. Po kvalitativní analýze docházíme k závěrům, že učitelství je vědomou volbou povolání, je učitelkami chápáno hlavně tradičně, s relativně vysokým mravním kreditem a s diferencí mezi převahou výchovné či vzdělávací práce. Při identifikaci s učitelstvím dochází k životnímu naplnění, ale současně k setkání se specifickými zátěžemi a problémy, které mohou vést až deformacím, na které nebývají učitelky připraveny.

Klíčová slova: učitelská profese, osobní příběh

„Učitelství jest těžký, robotný úřad, vysilující duši, ochromující fantazii, pijící sílu z organismu; děti přicházející do škol jsou zlé, svéhlavé, bludně vychované bytosti, rafinované, zlomyslné, zhýčkané, zbloudilé, instinktivně nepřátelské a ve velkém procentu úžasně neschopné; vracím se po pěti hodinách vyučování fyzicky i duševně vysílen, disgustován, umrtven, zatemněn, tupý, mdlý a sešlý.“ Otokar Březina Anně Pammrové, 8. 10. 1892

Učitelé musí být přesvědčeni, že jsou na vysokém místě důstojnosti a že jim byl svěřen vznešený úřad, nad nějž nic není pod sluncem většího.

Jan Amos Komenský

Problém

Učitelství patří mezi velmi zajímavé profese a jeho studium má značnou, podle našeho názoru nedocenenou, vypovídací hodnotu o společnosti (Havlík, Kot'a 2002). Hlavním úkolem učitele – jak konečně vyplývá z názvu tohoto povolání – je učit, přesněji řečeno vychovávat a vzdělávat.

Tyto dva poslední pojmy jsou u nás v současné době v diskusi a i v jedné z posledních učebnic pedagogiky (Průcha, 1997) jsou *výchova, vzdělání/vzdělávání* označeny

jako základní termíny pedagogiky. Bohužel ve výkladu těchto termínů není jednota; tradičně se u nás používala koncepce výchovy v „užším a širším slova smyslu“ nebo je užíváno slovo *vzdělávání*, které zahrnuje jak výchovné, tak vzdělávací působení. S ohledem na zahraniční literaturu, zejména na anglickou, navrhuje J. Průcha oba pojmy integrovat pod označení *edukace* (ve smyslu anglického *education*, které se někdy překládá jako „výchova a vzdělávání“ či jako „výchova“ nebo jen jako „vzdělávání“). Aniž bychom zde chtěli řešit problematiku pedagogické terminologie, ukazuje se nám pro naše vlastní zkoumání výhodné chápat pojem „výchova“ jako kategorii směřující k rozvoji osobnosti a pojem „vzdělávání“ jako proces orientovaný na kognitivní (informační) rozvoj. Z tohoto hlediska tedy také chápeme kritiku či sebekritiku učitelů, že se především věnují *vzdělávání*, tedy zejména výuce svého předmětu a ne *výchově*, tedy péči o vývoj a rozvoj celé osobnosti žáka (Kurelová 1998, Průcha 2002).

Dále považujeme pro náš další text za nutné předeslat rozdílnost v pojetí profese, povolání a zaměstnání. Profesi, povoláním chápeme odbornou činnost, pro kterou musí být plánovaná a hluboká příprava, nestačí jen získání dovedností, ale pro identifikaci s povoláním je nutná i výchova osobnosti. Naproti tomu zaměstnání znamená pouze vnější zvládnutí požadovaných úkolů vyplývajících z určitého pracovního místa. Zastáváme stanovisko, že učitelství je povolání.

V naší práci se studiem učitelů zabýváme již řadu let. Studovali jsme problematiku tělesné a psychické zátěže při výkonu učitelského povolání (E. Řehulka, O. Řehulková 1998), zvládnutí zátěžových situací a jejich důsledky u učitelek (O. Řehulková, E. Řehulka 1988), charakteristiky osobnosti a zvládnutí zátěže u učitelek základních škol (E. Řehulka, O. Řehulková 1999), zabývali jsme se učitelstvím z genderového pohledu (E. Řehulka, O. Řehulková 2001), zátěžovými situacemi u učitelů ve vztahu učitel a adolescentní žák (O. Řehulková, E. Řehulka 2003), zkoumali jsme optimisticko/pesimistickou orientaci u učitelů (E. Řehulka 2002), zabývali jsme se kvalitou života u učitelů (E. Řehulka, O. Řehulková 2003) a její strukturou ve vztahu k pracovní zátěži (O. Řehulková, E. Řehulka 2007), získali jsme výzkumné výsledky o strategiích zvládnutí stresu (O. Řehulková, E. Řehulka 2004) a o posuzování vlastního životního stylu u učitelek základních škol (E. Řehulka, O. Řehulková 2004), pokusili jsme se vytvořit model „zdravé osobnosti“ v pedeutologii (E. Řehulka 2006), zabývali jsme se využitím myšlenek self-managementu v práci učitele (E. Řehulka 2007) a mnoho dalších.

Jako další pokus o poznání učitelské profese jsme zvolili analýzu životního příběhu učitelek se základní orientací na vlastní životopis.

Při charakteristice této metody můžeme vyjít z pojmu *anamnéza*. S anamnézou se pracuje v rutinní psychologické, event. psychiatrické či speciálně psychologické diagnostice a obvykle se jí rozumí zachycení životního průběhu vývoje člověka od početí po sledovanou současnost (jinak také „předchorobí“), tedy soubor všech dat a údajů před onemocněním nebo problémovým stavem klienta (a. osobní, rodinná, sociální, školní). Psychologická anamnéza se soustřeďuje na zjištění vývoje jedince jako celku (osobní, rodinná, kariérová anamnéza). Psychiatrická anamnéza se v analýze vývoje osobnosti klienta primárně soustřeďuje na patologické projevy a vývojové odchylky klienta

Životopis je širší pramen informací a je v zájmu psychologů dlouhou dobu. V roce 1957 vyšla na Slovensku výzkumná monografie I. Ruttkaye-Nedeckého a V.

Zikmunda *Psychobiografický rozbor životopisu*, která se pokusila přistoupit k analýze životopisu z hlediska tehdejší pavlovovské fyziologie vyšší nervové činnosti. Pacient vyprávěl svou autobiografii, ve které byla později hodnocena ve čtyřech bodech adekvátnost chování, jeho účelná a společenská přiměřenost v uvedených afektogenních a těžkých životních situacích a jednoduše byl vypočítán tzv. anamnestický index. Pacient byl vybídnut, aby mluvil o svém rodinném a sociálním prostředí, o svém dětství, dospívání a dospělosti. Autoři dále ještě zjišťovali souvislosti anamnestického indexu a psychofyziologickými charakteristikami podle ruské pavlovovské školy. Kniha je zajímavá tím, že ukazuje ve své době závažnost psychologických a sociálně psychologických dat pro poznání osobnosti.

R. Atkinsonová a d. (2003) v této souvislosti mluví o případových studiích, které „využívají životopis pro vědecké účely“, přičemž varuje před nespolehlivostí, zkresleností a neúplností vzpomínek. Toto zkreslení však může být v určitém smyslu zajímavé, zvláště tehdy, jestliže se do životopisu promítají další životní plány či jestliže jsou popisované události charakterizovány pod vlivem představované nebo očekávané budoucnosti.

Životopis, vlastní životopis, autobiografie je písemné vylíčení vlastního života autora, popřípadě některých jeho úseků. Může spočívat v jednoduchém řazení vnějších událostí, v celistvém literárním zachycení životních osudů autora, jeho vývoje a filozofického vyznání. Může mít formu deníkových záznamů, análů, různé podoby literární, memoárové (paměti), historické, úvahové a konečně i umělecké zpracování (literárně stylizovaný deník, autobiografický román). V umělecké literatuře se vyskytují i autobiografie fiktivní, využívající autobiografické formy pro vyprávění v první osobě jednotného čísla (tzv. ich-forma).

Fenomén životopisu, autobiografie může být zkoumán pod podobným označením a dostává se tak do dalších teoretických konotací. To platí pro teorii osobních příběhů. V metodologické příručce R. Švaříček a K. Šed'ová (2007) citují definici životního příběhu (life story) podle publikace R. Atkinsonové (1998), že „jde o takový příběh, který si jedinec volí k vyprávění o prožitém životě, který je vyprávěn úplně a otevřeně do té míry, jak dovoluje paměť a jedincovo přání ohledně toho, co by o něm měli znát druzí, a který je obvykle výsledkem rozhovoru vedeného druhým člověkem“. Uvedení autoři upozorňují ještě na to, že je možno nacházet rozdíl mezi životním příběhem a životní historií (life history). V životním příběhu vidíme, „jak lidé žijí a rozumějí životu a zvláště tomu svému“, zatímco životní historie více využívá „pozorování, dotazníků, dokumentů či rozhovorů s třetí stranou“ (Švaříček, Šed'ová, 2007). Můžeme možná říci, že životní příběh zdůrazňuje subjektivitu a životní historie objektivitu. Vybíral (2006) uvádí, že „život člověka můžeme vidět jako „tkaný z příběhů“. Příběh umožňuje nahlédnout na život jako na smysluplný celek. „Příběh je tak jednotkou významu poskytující rámec žité zkušenosti. Prostřednictvím tohoto příběhu jsou zkušenost či zážitky interpretovány“ (Čermák, 2000).

Zkušenost s metodou životního příběhu u nás publikovali Z. Dytrych a Z. Matějček (2001): tento postup chápou jako „rekonstrukci životního příběhu individuální zkoumané osoby individuálně subjektivně zpracovaného a nyní vyprávěného druhé osobě“. Odlišují tuto metodu od důkladné anamnézy, strukturovaného

rozhovoru či psychoanalytického vyšetření a uvádějí, že na ni nelze klást měřítko standardního matematicko-statistického postupu. Postoj vyšetřujícího není nijak standardizován, je obecně vstřícný, povzbudivý, sympatizující a minimálně zasahuje do vyprávění. Pro náš vlastní výzkum bylo důležité, že autoři napomáhali plynulosti vyprávění návodnými otázkami. I když celkový závěr Dytrycha a Matějčka při používání tohoto výzkumného postupu pro jejich problém je spíše skeptický a je hodnocen jen jako „oživení klasického vyšetřovacího repertoáru“, můžeme u nich najít i určitá pozitiva, a to, že tato metoda nepřináší jen „soubor anamnestických dat, nýbrž autentický životní příběh se svou jinde těžko zachytitelnou osobitou dynamikou“.

Problematikou životního příběhu se zabývá ve své příručce pedagogického výzkumu také P. Gavora (2000). „U výzkumu životního příběhu nejde primárně o sbírání faktů ze života člověka. Z faktů se rekonstruuje subjektivní významy; fakta sama o sobě nejsou cílem, ale prostředkem výzkumu“, říká Gavora. Tento autor také cituje britský výzkum kariéry učitelů J. P. Sikesové, L. Measorové a P. Woodse (1985), kteří v profesionální dráze učitele zjistili tyto fáze:

1. volba profese
2. vstup do praxe
3. první školní rok, resp. i polovina druhého školního roku
4. třetí rok od nastoupení do školy
5. střed profesní dráhy
6. období před odchodem do důchodu.

V životním příběhu jsou jakýmsi uzlovými body kritické události, přelomové momenty (critical incidents), které v proudě příběhu ukazují na změny jednání a někdy tyto změny také vysvětlují. Tyto události jsou většinou emočně nasyceny a ve výrazu afektivně zabarveny.

V naší teoretické úvaze jsme tedy vyšli ze tří pojmů, a to „anamnéza“, „životopis“ a „příběh“, které si pracovně vymezujeme následovně:

Anamnéza → data z minulosti umožňující vysvětlit přítomný stav

(*percepce času: minulost*)

Životopis → anamnéza + osobní smysl

(*percepce času: minulost z hlediska přítomnosti*)

Příběh → životopis v osobní interpretaci

(*percepce času: minulost a přítomnost z hlediska budoucnosti*)

Výzkum, výsledky, diskuse a závěry

Ve studii analyzujeme životopisy 50 učitelek základních škol, které popsaly svůj osobní životopis jako osobní příběh v realizaci/seberealizaci učitelské profese. Průměrný věk těchto učitelek byl 37,5, nejmladší bylo 29 let a nejstarší 56 let. Zkoumaným osobám (dále z. o.) byla nabídnuta struktura životopisu, která je mohla vést k lepší reflexi sebe jako učitelek ve vztahu k osobní minulosti a budoucnosti. Učitelky volně svůj profesní příběh vyprávěly, některé měly hlavní body připraveny písemně, neboť před osobním kontaktem s výzkumným pracov-

níkem měly k dispozici nezávaznou *Nabídku otázek pro vyprávění osobního příběhu učitelky*. Teorie výzkumu profesních příběhů byla přednášena a diskutována v postgraduálních kursech psychologie.

NABÍDKA OTÁZEK PRO VYPRÁVĚNÍ OSOBNÍHO PŘÍBĚHU UČITELKY

Zážitky a vzpomínky z dětství a mládí, které ovlivnily volbu vašeho povolání (rodiče, učitel, knihy, prostředí, filmy, přátelé), či které dodnes nějak formují vaši učitelskou práci...

Zážitky a vzpomínky na profesionální přípravu (střední a vysoká škola, kurzy). V čem byly pozitivní, negativní, důležité, zbytečné? Lze se učitelství naučit?...

Jaký význam a smysl má pro vás práce učitelky? Chápete ji jako povolání nebo jen jako zaměstnání. Jak tato práce ovlivnila rozvoj Vaši vlastní osobnosti?...

Čeho si na práci učitelky nejvíc ceníte, vážíte, co vám vadí, v čem Vás tato práce obohacuje, v čem poškozuje, omezuje? Má tato práce vliv na Vaše zdraví, pocit štěstí a spokojenosti?...

Jak se práce učitelky promítla do Vašeho soukromého života, do vztahu k manželovi, partnerovi, k přátelům, k vlastním rodičům?...

Ovlivnilo to, že jste učitelka, Váš vztah k dětem a k mládeži? Ovlivnilo to Váš vztah k vlastním dětem? Máte více problémů s vlastními dětmi než druhé ženy?...

Jaké jsou Vaše vztahy ke kolegům, nakolik se společensky angažujete, chcete zasahovat do společenského dění? Zajímá vás politika, otázky školství?....

Máte nějaké významné až mezníkové zážitky ze své učitelské práce, které vás nějak zásadně ovlivnily v životě? Popište je.

Jaké máte zájmy, co ráda děláte, čím byste se chtěla zabývat v případě dostatku času? Věnujete čas vzdělávání, kultuře, sociálním aktivitám?...

Jaké osobní perspektivy vidíte ve své práci: osobní naplnění, únavu, vyčerpání, pocit pozitivního zadostiučinění, štěstí, společenské uznání ...?

Učitelkou byste si zvolila znovu / nikdy / představovala jste si ji jinak. Byla byste ráda, kdyby ve Vaší rodině někdo v učitelství pokračoval? Nedoporučovala, event. doporučovala byste tuto práci? ...

Pokuste se vyjádřit heslem, aforismem, citátem, veršem, vlastním nebo převzatým smyslem a Vaši ideu učitelství.

Zaznamenané příběhy jsem analyzovali spolu s písemným zpracováním příběhu a celkově jsme získali velkým množstvím informací, které lze různě interpretovat. Výzkum, tak jak jsme popsali, nám přinesl velké množství poznatků, ale pro potřeby této studie jsme celý výzkumný materiál nevyužili. Vzhledem k jejímu rozsahu jsme zvolili postup, kdy jsme příběhy strukturovali do následujících oblastí, ve kterých jsme sledovali:

- geneze „učitelství“ v osobním příběhu
- prožitek „učitelství“ v osobním příběhu
- život s „učitelstvím“ v osobním příběhu
- „učitelství“ jako práce v osobním příběhu
- význam (*status*) „učitelství“ v osobním příběhu
- smysl (*role*) „učitelství“ v osobním příběhu
- osud „učitelství“ v osobním příběhu

V každé z této oblastí jsme našli základní momenty, k nimž se naše učitelky obvykle vyjadřovaly a které uvádíme s jednoduchou ilustrací výroky z příběhu a s pokusem o určité zobecnění. Výsledky jsou následující:

Geneze „učitelství“ v osobním příběhu

MOTIVACE K VOLBĚ UČITELSTVÍ

(„od základní školy jsem se chtěla stát učitelkou“)

- *MOTIVACI K UČITELSTVÍ JE TAKŘKA VŽDY UVÁDĚNA*

OVLIVNĚNÍ RODINOU

(„stát se učitelkou mně rodiče nebránili, ale ani nijak nedoporučovali“)

- *ROZHODNUTÍ K UČITELSTVÍ RODINA NEBRÁNÍ*

VLIV OSOBNÍCH ZKUŠENOSTÍ

(„chtěla jsem se podobat učitelce, kterou jsem měla ve škole velmi ráda, vážila jsem si jí a často na ni ještě myslím“)

- *DŮLEŽITÉ JSOU POZITIVNÍ ZKUŠENOSTI ZE ŠKOLNÍ DOCHÁZKY*

HODNOST/CÍLEVĚDOMOST VOLBY

(„věděla jsem co práce učitelky obnáší, věděla jsem dobře, co budu dělat“)

- *VOLBA JE CÍLEVĚDOMÁ*

PROCES ROZHODOVÁNÍ

(„na práci učitelky je nejhezčí, že může pracovat s dětmi; po tom jsem celý život toužila“)

- *SILNÝ MOTIV: PRÁCE S DĚTMI*

ŽIVOTNÍ OBDOBÍ A VĚK VOLBY

(„pro povolání učitelky jsem se definitivně rozhodla na střední škole“)

- *OBDOBÍ STŘEDNÍ ŠKOLY*

Prožitek „učitelství“ v osobním příběhu

USPOKOJUJE MĚ UČITELSTVÍ?

(„ráda stále něco vysvětluji a starám se o někoho a to mě v práci učitelky asi nejvíc uspokojuje“)

- *UČITELSTVÍ JAKO TAKOVÉ VELMI USPOKOJUJE*

VYBRALA BYCH SI OPĚT TOTO POVOLÁNÍ?

(„myslím, že bych se zase stala učitelkou, ale je natolik těžké a odpovědné povolání, že bych neměla odvahu je někomu doporučovat“)

- *OPĚT BYCH SE STALA UČITELKOU (ALE NIKOMU TO NEDOPORUČUJI)*

JAKÉ JSOU POZITIVNÍ A NEGATIVNÍ DŮSLEDKY UČITELSTVÍ PRO MĚ?

(„člověk musí stále věřit, že vše vždy dobře dopadne“, „když probírám své pedagogické zkušenosti, mám někdy pocity mimořádně hlubokých zážitků“, „... až někdy obavy, že budu lhostejná tam, kde bych být neměla“)

- *„KŘEČOVITÝ“ OPTIMISMUS, POPISOVÁNY AŽ STAVY „FLOW“, OBAVY Z BURNOUT-SY.*

V ČEM MĚ UČITELSTVÍ OBOHATILO?

(„na učitelství mě nejvíc obohacuje práce s mladými lidmi, kteří představují budoucnost“)

- *KONKRÉTNÍ KONTAKT S BUDOUCNOSTÍ*

V ČEM MĚ UČITELSTVÍ ZKLAMALO?

(„povolání a práci učitelky jsem znala dobře ještě dříve, než jsem ji začal vykonávat, takže žádná zklamání a překvapení nezažívám“)

- *UČITELSTVÍ MĚ NEPŘEKVAPILO ANI NEZKLAMALO*

V ČEM MĚ UČITELSTVÍ POŠKODILO?

(„mám dojem, že jsem učitelka všude a vždy a že i kdybych chtěla, tak se své profesi nezbavím“)

- *PŘÍLIŠNÉ POHLCENÍ PROFESÍ, ŽIVOT SE MI REDUKOVAL NA UČITELSTVÍ*

Život s „učitelstvím“ v osobním příběhu

JAK OVLIVNILO UČITELSTVÍ MOJE SOCIÁLNÍ VZTAHY?

(„mám často dojem, že jako k učitelce se ke mně lidé chovají s odstupem a jsou připraveni se mnou nesouhlasit“)

- *UČITELSTVÍ OVLIVŇUJE OSOBNÍ SOCIÁLNÍ VZTAHY NEGATIVNĚ*

JAK SE PROMÍTLO UČITELSTVÍ DO MÝCH PŘÁTELSKÝCH A PARTNERSKÝCH VZTAHŮ?

(„často se o učitelkách říká, že mentorují ... ale myslím si, že to není pravda“, „nejvíce přítelkyň mám mezi kolegyňmi“, „... jako řada mých kolegyň, jsem rozvedená“)

- *NEGATIVNĚ PŮSOBÍ UČITELSTVÍ V PARTNERSKÝCH I PŘÁTELSKÝCH VZTAZÍCH*

JAK SE PROMÍTLO UČITELSTVÍ DO VZTAHŮ K MÝM DĚTEM?

(„myslím, si že mám ke svým dětem složitější vztahy než jiné ženy ... je to asi tím, že je stále vidím jako děti ve třídě“)

- *SLOŽITÉ VZTAHY K VLASTNÍM DĚTEM, PERCEPCE KOMPLIKOVANÉHO VZTAHU VLASTNÍCH DĚTÍ K SOBĚ SAMÉMU*

„Učitelství“ jako práce v osobním příběhu

JAK JE UČITELSTVÍ FYZICKY NÁROČNÉ?

(„často přijdu ze školy tak vyčerpaná, že si musím lehnout“, „nečekala jsem, že práce učitelky je tak fyzicky náročná“)

- *UČITELSTVÍ JE VELMI FYZICKY NÁROČNÉ*

JAK UČITELSTVÍ OVLIVŇUJE MOJE ZDRAVÍ?

(„ve škole jsem ztratila zdraví“, „hodně zdravotních problémů mám ze školy“)

- *UČITELSTVÍ MÁ NEGATIVNÍ DŮSLEDKY PRO ZDRAVÍ*

JAKÉ ZÁTĚŽE UČITELSTVÍ VYVOLÁVÁ?

(„překřičet děti“, „udržet kázeň“, „udržovat vlastní pozornost“, „zvládat negativní emoce“)

- *SPECIÁLNÍ FYZICKÉ A DALŠÍ ZÁTĚŽE*

JAK TYTO ZÁTĚŽE ZVLÁDÁM?

(„nějak vždy problémy zvládnou, ale nikdy na ně nejsem připravená“, „často si říkám, že se vyčerpávám zbytečně“)

- *STRESY SE ZVLÁDAJÍ NEPLÁNOVITĚ, ZŘEJMĚ NEEFEKTIVNĚ, IMPLICITNÍMI TECHNIKAMI*

JE UČITELSTVÍ ČASOVĚ NÁROČNÉ?

(„učitelství je velmi časově náročné, není to jen vyučování a pobyt ve škole, ale také příprava na vyučování a množství problémů, které si člověk stále odnáší domů“)

- *UČITELSTVÍ JE VELMI ČASOVĚ NÁROČNÉ*

JAK SE STÁRNE V TĚTO PROFESI?

(„jako učitelka ani necítím, že stárnu, snad jen když si uvědomím svoje zkušenosti a že mi pomáhají tam, kde už nemám energii“)

- *STÁRNUTÍ V UČITELSTVÍ JE NARŮSTÁNÍ ZKUŠENOSTÍ, PLNÁ VZÁJEMNÁ KOMPENZACE SIL A ZKUŠENOSTÍ*

FINANČNÍ ODMĚNA ZA UČITELSTVÍ

(„myslím, že všichni učitelé si myslí, že mají menší plat, než by si zasloužili“)

- *NÍZKÁ FINANČNÍ ODMĚNA*

Význam (status) „učitelstvím“ v osobním příběhu

CÍTÍM ÚCTU KE SVÉ PROFESI?

(„já sama ještě cítím, že si lidé učitelů váží, ale bojím se, že to nebude dlouho trvat“)

- *UČITELSTVÍ MÁ ÚCTU, ALE JE OBAVA, ŽE SE TATO ÚCTA VYTRATÍ*

JE UČITELSTVÍ NAHRADITELNÉ?

(„osobnost živého učitele nenahradí nic: počítače, učebnice, důmyslné projekty“)

- *UČITELSTVÍ JE NENAHRADITELNÉ*

MÍSTO UČITELSTVÍ V NAŠÍ SPOLEČNOSTI

(„myslím, že si lidé neumějí společnost bez učitelů představit, ale nepřemýšlejí o tom a nemají zájem s nimi spolupracovat“)

- *UČITELSTVÍ JE V NAŠÍ SPOLEČNOSTI SLUŠNĚ AKCEPTOVANÉ (kritika společnosti)*

PROFESNÍ PŘÍPRAVA K UČITELSTVÍ

(„cítím, že mi vysoká škola pro práci učitelky dala málo; nevím, je-li to chyba školy nebo moje, ale na vysokoškolské přípravě učitelů by se mělo hodně změnit“, „myslím, že na práci učitelky je hodně nenaučitelného, že je důležitý talent, jako v umění“)

- *K PROFESNÍ PŘÍPRAVĚ ŘADA VÝHRAD*

VÝCHOVA VERSUS VZDĚLÁVÁNÍ

(„s vysvětlováním látky a didaktikou nemám problémy, ale vím, že nevychovávám“, „chtěla bych především vychovávat“)

- *VÝCHOVA JE OBTÍŽNĚJŠÍ NEŽ VYUČOVÁNÍ*

JAK MĚ VNÍMAJÍ DĚTI A RODIČE?

(„děti i rodiče mají ke mně jako k učitelce velmi rozdílný vztah: od ochotné a přátelské spolupráce až k pohrdání a k naprostého nezájmu“)

- *DĚTI I RODIČE CHÁPOU UČITELE VELMI ROZDÍLNĚ*

JAKOU MÁM AUTORITU JAKO UČITELKA?

(„formální autorita nefunguje, na neformální se musí tvrdě a dlouho pracovat“)

- *AUTORITU JE NUTNO BUDOvat*

Smysl (role) „učitelství“ v osobním příběhu

JAKÉ POVINNOSTI CÍTÍM JAKO UČITELKA?

(„jako učitelka mám hodně *psaných* povinností, ale důležité jsou ty *nepsané*, za které se sama cítím odpovědná“)

- *SPRÁVNĚ CHÁPANÉ UČITELSTVÍ JE „O POVINNOSTECH“*

ZA CO VŠE NESU ODOPOVĚDNOST?

(„když někdy vidím, co vše bych měla řešit a co ode mně žáci a rodiče čekají, říkám si, že nemohu být přece za vše odpovědná“)

- *ODOPOVĚDNOSTI MÁM VÍCE NEŽ MOHU ZVLÁDNOUT*

JAKÉ VYZNÁVÁM HODNOTY A IDEÁLY JAKO UČITELKA?

(„známí mi říkají, že jako učitelka jsem idealistka, ale já jim odpovídám, že právě proto jsem učitelka“, „učitel by měl především vychovávat a ne jen poučovat děti“)

- *IDEÁLY A HODNOTY JSOU „IDEALISTICKÉ“*

MYSLÍM, ŽE MUSÍM MÍT JAKO UČITELKA VYMEZENY MRAVNÍ, EVENT. DUCHOVNÍ HODNOTY?

(„bez mravních hodnot nelze vychovávat a mně jako věřící jsou mravní hodnoty jasné, stojím za nimi a podle nich jedním“)

- *MRAVNÍ NORMY A HODNOTY VYMEZENY DEKLARATIVNĚ. ZEJMÉNA U VĚŘÍCÍCH*

ŽIJI PRO UČITELSTVÍ?

(„jsem přesvědčená, že kdo je spokojený s tím, že je učitel, tak se také plně s touto profesí ztotožňuje“)

- *ŽIJI PRO UČITELSTVÍ, POKUD JSEM S NÍM SPOKOJENÁ*

Osud „učitelství“ v osobním příběhu

POZNAMENALO UČITELSTVÍ MŮJ ŽIVOT?

(„nedovedu si svůj život bez kantořiny představit“)

- *UČITELSTVÍ JE MŮJ ŽIVOT*

CÍTÍM UČITELSTVÍ JAKO POSLÁNÍ?

(„být učitelkou je poslání, je to aktivita, tvorba a pokora“)

- *UČITELSTVÍ JE KREATIVNÍ A JE POSLÁNÍM*

HODÍM SE PRO UČITELSTVÍ?

(„když se mi v práci nedaří, přemýšlím, jestli jsem udělala dobře, když jsem se stala učitelkou“)

- *VHODNOST PRO UČITELSTVÍ PŘIZNÁVAJÍ JEN TI, KTERÍ JSOU S NÍM SPOKOJENI*

NAPLNILU UČITELSTVÍ MŮJ ŽIVOT?

(„vím, že už nikdy nebudu moci dělat nic jiného, než učit, ať už se mi to líbí nebo ne“, „kantořina je můj osud“)

- „*DOUFÁM, ŽE UČITELSTVÍ NAPLNÍ MŮJ ŽIVOT*“

„JÁ“ A UČITELSTVÍ

(„když přemyslím o své práci, napadá mě, že jsem pravá učitelka tehdy, když jsem opravdová, nedržím se teorií, ale věřím svým prožitkům a vlastním citům“)

- *UČITELSTVÍ JE „MOJE UČITELSTVÍ“*

UČITELSTVÍ A SEBEREALIZACE

(„myslím, že bych nenašla jiné povolání, kde bych mohla vyjádřit vlastní schopnosti a být přesvědčená o své užitečnosti tak, jako v práci učitelky“)

- *V UČITELSTVÍ JE MOŽNÁ SEBEREALIZACE*

UČITELSTVÍ A OSOBNÍ TRANSCENDENCE

(„poctivě a hluboce chápaná práce učitelky může vést k silným prožitkům smyslu života, někdy až tak silným, že se může ztratit kontakt s běžným světem a realitou“)

- *UČITELSTVÍ VEDE K OSOBNÍ TRANSCENDENCI, ALE JE ZDE NEBEZPEČÍ PODIVŇSTVÍ*

Uvedly jsme určitou paletu informací, kterou jsme extrahovali z životních profesních příběhů učitelek. Po prostudování všech protokolů jsme – jak jsme výše uvedli – rozdělil získané informace do sedmi oblastí, které se pokusíme nyní shrnout:

Učitelství je profese, se kterou se každý člověk ve svém mládí mnoho let setkává, i když většinou jen „zvenku“, jako žák a student, event. jako rodič. Učitelky volí svou profesi na základě vědomé motivace, která se rodí již na základní škole a k definitivnímu rozhodnutí dochází v období volby povolání na střední škole. Je pochopitelné, že u učitelek-žen je silným motivem styk a práce s dětmi. Učitelství, i když v dnešní době nepatří mezi lukrativní zaměstnání, má však stále znak solidní profese, zvláště pro ženu, takže chápeme, že rodiny učitelek jim v jejich volbě nebránily.

Osobní prožitek pedagogické práce naše z. o. uspokojuje a zpravidla by tuto profesi opět volily, ale jsou si vědomi některých úskalí, kdy je výkon práce může „pohltnout“ až k vyčerpání. Tím, že učitelé jsou nuceni vytvářet jednoduché pozitivní modely chování pro žáky, které jsou užitečné pro dětský svět, mohou někdy vyjadřovat až naivní či přepjaté názory.

Každé povolání svými charakteristikami zasáhne do sociálního života jedince a podobně je tomu u učitelek. Učitelky zde pozorují spíše negativa; často se o nich říká, že přenášejí výchovné postupy uplatňované při práci ve škole do vztahů v rodině a k dospělým, což často velmi negativně vnímají především jejich partneři. Učitelky toto sice většinou popírají, ale současně přiznávají některé sociální a komunikační zvláštnosti, které pramení z výkonu jejich povolání.

Každé povolání má charakter práce a tedy i učitelství. velká většina učitelek hodnotí pedagogickou práci jako fyzicky a časově velmi náročné, což bývá pro veřejnost,

a zpočátku i pro učitele, překvapivé. Proto také příčiny různých zdravotních problémů hledají učitelky ve škole a dovedou vytipovat řadu specifických zátěží z pedagogické práce, které souvisejí jednak s ukázněním žáků a jednak s udržováním vlastní pracovní výkonnosti. Učitelky se také často vyjadřují v tom smyslu, že nedovedou profesionálně učitelský stres zvládat. Stárnutí v této profesi není považováno jako hendikepující, nebo snižování fyzické výkonnosti je kompenzováno zkušenostmi. Obligátní stížností našich současných učitelů je relativně malý plat.

Jak chápou učitelé význam své profese, jinak řečeno, co vyjadřují o statusu učitele? Odpovědi a názory vycházejí zejména z tradičního pojetí učitele. Učitelství chápou jako společensky akceptované, nenahraditelné, ale vázané spíše na autoritu jedince než profese. Současně je zde často vyslovována obava, že tyto kvality jsou ohroženy, což některé učitelky vnímají tak, že mají jen vzdělávat, a ne vychovávat. S tím možná souvisí i častá a výrazná kritika profesní přípravy učitelů, která je však většinou obecná a málo konkrétní.

Ještě jako osobnější vidíme vyjádření učitelů v oblasti hledání smyslu své profese. Učitelky v těchto vyjádřeních mluví o povinnostech, odpovědnosti a často o vysokých ideálech, zejména v mravní rovině; výrazněji takhle uvažují věřící učitelky a ty, které jsou se svým povoláním spokojeny.

Nejosobnější vyjádření jsme označili jako „osud učitelství“. Učitelství je poslání, umožňuje seberealizace, je kreativní a dokáže naplnit život až k případné deformaci. Tyto prožitky mají hlavně učitelky, které jsou se svým zaměstnáním spokojeny.

Závěry

- Učitelství je vědomou volbou povolání, které adept většinou dobře zná.
- Učitelství přináší fyzické, časové a další zátěže, na jejichž zvládnání nejsou učitelé odborně připraveni.
- Učitelky většinou posuzují učitelství tradičně a v tomto směru se obávají budoucnosti.
- Učitelky rozděluje, jsou-li zaměřeny spíše na výchovu nebo na vzdělávání.
- Učitelky, identifikované se svým zaměstnáním, vysoce oceňují mravní hodnoty své profese.
- Učitelství je osobní identifikací, naplňuje i vyčerpává.

L i t e r a t u r a :

ATKINSON, R. L. a d. *Psychologie*. Praha: Portál, 2003.

BLÍŽKOVSKÝ, B.; KUČEROVÁ, S.; KURELOVÁ, M. a kol. *Středoevropský učitel na prahu učící se společnosti 21. století*. Brno: Konvoj, 2000.

ČERMÁK, I. Hledání životních příběhů (Integrativní funkce narativního já). In: Macek, P., Šafářová, M. (eds.). *Integrativní funkce osobnosti*. Brno: MU, 2000.

DYTRYCH, Z.; MATEJČEK, Z. Jedna zkušenost s metodou životního příběhu. *Psychiatrie*, roč. 5, 2001, č. 4.

GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2000.

HAVLÍK, R.; KOŤA, J. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, 2002.

- KURELOVÁ, M. *Učitelská profese v teorii a v praxi*. Ostrava: Spisy Ostravské univerzity 1998.
- PAŘÍZEK, V. *Učitel a jeho povolání*. Praha: SPN, 1988.
- PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 1997.
- PRŮCHA, J. *Učitel. Současné poznatky o profesi*. Praha: Portál, 2002.
- RUTTKAY-NEDECKÝ, I.; ZIKMUND, V. *Psychobiografický rozbor životopisu*. Bratislava: SAV, 1957.
- ŘEHULKA, E. *Učitelé a optimismus*. In ŘEHULKA, E.; ŘEHULKOVÁ, O. (eds.) *Učitelé a zdraví 4*. Brno: Psychologický ústav AV ČR, nakladatelství P. Křepela 2002, s. 91–112.
- ŘEHULKA, E. *Healthy personality model and its application in pedeutology*. In ŘEHULKA, E. (ed.) *School and Health 21, 1*. Brno: Paido, vydavatelství MU 2006, s. 333–354.
- ŘEHULKA, E. *Self-management of teacher*. In ŘEHULKA, E. (ed.) *School and health 21, 2*. Brno: Paido, vydavatelství MU 2007, s. 353–360.
- ŘEHULKA, E.; ŘEHULKOVÁ, O. *Problematika tělesné a psychické zátěže při výkonu učitelského povolání*. In ŘEHULKA, E.; ŘEHULKOVÁ, O. (eds.) *Učitelé a zdraví 1*. Brno : Psychologický ústav AV ČR, nakladatelství P. Křepela 1998, s. 99–105.
- ŘEHULKA, E.; ŘEHULKOVÁ, O. *Teachers and quality of live*. In ŘEHULKA, E. (ed.) *Teachers and health 5*. Brno: nakladatelství P. Křepela 2003, s. 177–198.
- ŘEHULKA, E.; ŘEHULKOVÁ, O. *The different lifestyles of elemenatry school female teachers as seen by themselves*. In ŘEHULKA, E. (ed.) *Teachers and health 5*. Brno: Paido, vydavatelství MU 2004, s. 239–256.
- ŘEHULKA, E.; ŘEHULKOVÁ, O. *Učitelky a učitelé*. In ŘEHULKA, E.; ŘEHULKOVÁ, O. (eds.) *Učitelé a zdraví 3*. Brno: Psychologický ústav AV ČR, nakladatelství P. Křepela 2001, s. 142–152.
- ŘEHULKA, E.; ŘEHULKOVÁ, O. *Učitelky základních škol: charakteristiky osobnosti a zvládání zátěže*. In ŘEHULKA, E.; ŘEHULKOVÁ, O. (eds.) *Učitelé a zdraví 2*. Brno : Psychologický ústav AV ČR, nakladatelství P. Křepela 1999, s. 123–132.
- ŘEHULKOVÁ, O.; ŘEHULKA, E. *Strategy of handling stress by the basuc school teachers*. In ŘEHULKA, E. (ed.) *Teachers and health 6*. Brno: Paido, vydavatelství MU 2004, s. 223–238.
- ŘEHULKOVÁ, O.; ŘEHULKA, E. *The teacher stressing situations in the teacher – adolescent pupil relationship*. In ŘEHULKA, E. (ed.) *Teachers and health 5*. Brno: nakladatelství P. Křepela 2003, s. 129–138.
- ŘEHULKOVÁ, O.; ŘEHULKA, E. *Zvládání zátěžových situací a některé jejich důsledky u učitelek*. In ŘEHULKA, E.; ŘEHULKOVÁ, E. (eds.) *Učitelé a zdraví 1*. Brno: Psychologický ústav AV ČR, nakladatelství P. Křepela 1998, s. 106–113.
- ŘEHULKOVÁ, O.; ŘEHULKA, E. *The structure quality of live in relatio to teacher's work load*. In ŘEHULKA, E. (ed.) *School and health 21, 2*. Brno: Paido, vydavatelství MU 2007, s. 337–342.
- ŠVARÍČEK, R.; ŠEĎOVÁ, K. a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007.

ŠTECH, S. Co je učitelství a lze se mu naučit? *Pedagogika*, 44, 1994, č. 4, s. 310–320.
VYBÍRAL, Z. *Psychologie jinak. Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, 2006.

STORIES OF WOMEN TEACHERS: AN ATTEMPT TO IDENTIFY WITH THE PROFESSION

Abstract: The study brings information on teaching profession by means of profession stories of fifty women teachers. We assembled the individual stories in a structure by motivation, experience, everydayness, work, significance, sense and teaching fate, comprised in those personal stories. After qualitative analysis we can conclude that teaching is a deliberate choice of the profession; by women teachers it is considered mainly traditionally, with a relatively high moral credit and with differentiation between surplus of upbringing or educational work. By identifying with the teaching profession, the teachers can reach life satisfaction, but they are also confronted with specific loads and problems that can lead to deformations, which are not foreknown by them.

Key words: teaching profession, personal story